

Svobodná vůle: reakce na Stodolovu kritiku

Antonín Dolák

Institut mezioborových studií, Brno

Jiří Stodola vystoupil kriticky proti mému pojetí svobody vůle.¹ Jsem potěšen, že se má koncepce diskutuje, a také jsem rád, že předložil poměrně jasné argumenty, na které nyní budu reagovat. Jen ho žádám, aby příště psal bez zbytečné ironie a sarkasmu vůči mým úvahám. Nehodlám ve filozofii s nikým bojovat, to je poměrně neefektivní metoda k získání pravdy, preferuji spolupráci.

1 Vymezení vůle

Stodola nabízí novotomistický výklad vůle a její eventuální svobody. Kriticky se nejdříve vyjádřím k tomuto bodu. Formálním předmětem vůle je podle tohoto pojetí dobro. Tvrzení, že ve světě existuje objektivní dobro, shledávám jako nepodložené a nepodložitelné. Dokud jej Stodola nedokáže, nemohu se s ním o tomto dále přít.

Svobodu Stodola chápe jako aktivní indiferentnost, což je podle něj v případě svobody nepřítomnost vnitřního nucení daného přirozeností. Svoboda je zde vymezena pouze negativně: svobodná vůle postrádá vnitřní, a jak předpokládám, také vnější donucení. Jak vůbec ale potom může být činná, když zde pro její činnost chybí pohnutka nebo soubor pohnutek, které tuto činnost jednoznačně zapříčiní? Toto pojetí jde proti univerzalitě kauzality, kterou jinde, jak jsem vyrozuměl, Stodola připouští.²

Dále ale Stodola mluví o tom, že svobodná vůle je účinkem rozumového poznání, to je zase účinkem lidské přirozenosti, která je zase účinkem aktu nějakého Stvořitele. Stodola zde tedy předkládá poměrně jasnou kauzální linku. Musím se ho nyní zeptat: jsou jím uváděné příčiny takové povahy, že účinek je jejich nutným vyústěním? Nebo

¹ Dolák (2010).

² Stodola (2011, 121).

snad nastat nemusel? Pokud musel, jedná se o determinismus a svoboda v něm nemá místo. „Svobodná“ vůle by v tomto pojetí byla prostá od vnitřních determinací (jakožto Stodolova *vnitřní aktivní nedeterminovanost*), ale byla by zcela pod vlivem příčin vnějších.

Stodola ovšem kromě příčin působících uvádí ještě aristotelskou příčinu účelovou: vůle je determinována dobrem jakožto svou „finální příčinou“. Domnívám se, že spletením kauzálního řádu s teleologickým v Stodolově pojetí vzniká chaos a sám si nejsem jistý, jak jej Stodola vlastně přesně zamýšlí. K problematičnosti objektivního dobra viz již výše.

Nezapomínejme rovněž, že svoboda volby jakožto *vnitřní aktivní nedeterminovanost* je vymezena pouze negativně: Stodola říká, co svoboda není, neříká však jasně, co svoboda je.

Vůli dále Stodola chápe jako svobodnou, když se rozhoduje mezi dvěma a více variantami, které poznává jako dobré. To je jistě standardní pojetí, ovšem problematické je v tom, že neříká, jak by si v rámci přírodní kauzality mohla vůle skutečně svobodně vybírat mezi dvěma či více možnostmi.

Stodola se vymezuje vůči možné námitce, že si vůle vybere to z „dobrých“, pro které hovoří silnější důvody a že by tedy vůle nebyla svobodná. Tvrdí, že to není problém, jelikož tyto důvody jsou poznáním zvnitřněny, takže se nejedná o vnější nátlak. Stodola nám sugeruje, že „uvnitř“ nás je svobodný prostor: jakmile se něco do něj dostane, probíhá rozhodování svobodně, už se přece nejedná o „vnější“ nátlak. My se však musíme poctivě ptát, jak naše poznání probíhá, jestli je opravdu mimo prostor obvyklé přírodní kauzality. Domnívám se, že zde Stodola skrytě postuluje dualismus: nsvobodná příroda vs. svobodný lidský duch disponující svobodným a navíc rozumovým poznáním.

V mé koncepci ve skutečnosti „zvnitřnění“ důvodů v rozumu či ve vědomí nikterak neruší jejich kauzální sílu. Rozhodujeme se pro silnější důvod zcela nutně. To, co je silnější důvod, je určeno kritérii, pro které jsme se zase rozhodli podle jiných kritérií atd., až se dostaneme k nějakým základním kritériím a přesvědčením, které máme kvůli našemu genumu nebo výchově.

Stodola se domnívá, že jen vnější nátlak ruší svobodu, proto jakmile jsou důvody zvnitřněny, jsme svobodní. Jenomže my se musíme ptát, jak to probíhá „uvnitř“ nás samotných. Nakonec tam najdeme úplně stejnou kauzalitu, jakou jsme našli „venku“.

Stodola mi vytýká, že svobodu vůle definuji vágně. Jak je vidno na jeho případě, podrobnější vymezení nejenže nepomůže, ale setkává se s řadou problémů. Stačí definovat svobodu vůle jako „schopnost jednat jinak“, a už při konfrontaci této intuitivní definice s kauzalitou přírody či s indeterminismem kvantové fyziky je zjevné, že svobodní v tomto smyslu být nemůžeme.

2 Nevědomé motivy

Svoboda vůle je často dokazována poukazem na to, že máme evidenci o tom, že svobodní jsme. Upozornil jsem na to, že naše evidence nestačí, protože může existovat mnoho neuvědomovaných motivů. Stodola namítá, že diskvalifikuje mou práci a filozofickou práci vůbec, má-li iracionální pohnutky.³ Myslím, že ji to může diskvalifikovat morálně (podle jedné z mnoha morálek), nikoliv však obsahově. Pro poznání pravdy je nakonec lhostejné, jaké pohnutky k tomu vedou, hlavně když je pravda poznána.

Myslím si však, že Stodola mi chtěl namítat něco jiného. Toto mínění zastávám proto, že znám filozofii Jiřího Fuchse, kterého Stodola cituje jinde. Stodola chtěl (ačkoliv to neudělal) namítat toto: pokud je mé poznání determinované, nemohu poznat pravdu, protože nad svým poznáním nemám kontrolu, neznám jeho pravé příčiny či motivy. Na tuto námitku odpovídám takto: i když neznáme skutečné motivy svého poznání, a proto se můžeme dostat nevědomky k poznání nepravdy (jednoduše se můžeme mýlit), jsou zde dány intersubjektivní pravidla myšlení a argumentování, je zde veřejná kontrola našich oponentů, která sama garantuje (byť nedokonale) poznání pravdy. I když jsme determinovaná zvířata nebo „stroje“, můžeme tedy poznat pravdu. Byť jen omezeně, protože jsme omezení „roboti“.

3 „Skladebnicový“ model přírody

Stodola se pozastavuje nad názvem: ano, vymyslel jsem ho sám jím uvedeným způsobem, což nemusí být úplně vhodné, ale pro diskuzi je to irelevantní.

Stodola mi vyjadřuje sympatie pro to, že zastávám univerzalitu kauzality. Musím čestně říci, že jsem se od té doby myšlenkově posu-

³ Stodola (2011, 115).

nul: kvantová fyzika ve svém standardním modelu hovoří jasně pro indeterminismus subatomárních částic, pro jakýsi „samopohyb“ mikročástic. Připouštím stále více, že tomu tak je, jakmile se však mikročástice spojí a interagují spolu ve větších komplexech, začnou se chovat striktně deterministicky. Nemusím dodávat, že indeterminismus svobodu nezaručuje: v determinismu se rozhodujeme dle nutných vnějších příčin, v indeterminismu dle náhody vznikající na úrovni mikročástic. Náš svět je zřejmě hybridem obou těchto pojetí, a i tato hybridní forma svobodu vylučuje. Navíc se nyní domnívám, že neexistuje trvalé (a dokonce ani vteřinové) „já“, tedy subjekt svobody, čímž otázka po (ne)svobodě ztrácí smysl. O tom však snad jinde.

„Samopohyb“ mikročástic je navíc vhodným argumentem proti kosmologickému argumentu (pro existenci Boha): nekonečný regres příčin nemusí rušit nezapříčiněná první příčina (Bůh), ale už samopohyb mikročástic.

Jiří Stodola proti mému atomismu staví holismus, když s Machulou tvrdí, že voda na rozdíl od mlýnku na maso je novým individuem, protože se atomy vodíku a kyslíku v ní chovají jinak, než by se chovaly izolovaně. Proti této „slabé“ emergenci však ani v článku samém nic nenamítám. Částice opravdu získají nové vlastnosti, spojí-li se s jinými částicemi. Ale tyto nové vlastnosti jsou plně vysvětlitelné (redukovatelné) už z jednoduchých částic samotných. Oponuji tedy silné, nikoliv slabé emergenci.

Nesouhlasím ani se Stodolou uvedenými argumenty fyzika Kuba.⁴ Podle něj po složení všech částic člověka k sobě vhodným způsobem nevznikne člověk, ale jenom „živá mrtvola“. U člověka je údajně nutné vdechnout mu život. Biologie však ukazuje na opak: vznik a vývoj člověka je mechanický (ve smyslu biochemické mechaničnosti, nikoliv ovšem ve smyslu newtonovské mechaniky) proces.

Stodola chce pro můj redukcionismus důkaz. Ten zatím věda nemá, jde spíše o předpoklad, který zatím žádné empirické zkoumání nevyvrátilo, vše v biologii bylo zatím možné redukovat na chemické procesy, chemické zase na fyzikální ap. Je samozřejmé, že všechny procesy (obzvláště sociální) nemáme zatím vysvětlené jedinou teorií. Hypotézy silné emergence však prozatím nebylo zapotřebí.

⁴ Stodola (2011, 116 – 117).

4 Monismus

Stodola v této části útočí proti mému názoru, že víra je iracionální. Tvrdí, že jde naopak o druh vědění opírající se o věrohodného svědka. Jaká kritéria však odliší věrohodného svědka od svědka nevěrohodného? Navíc, jakékoliv poznání zprostředkované nějakým svědkem je podezřelé, naše vlastní omylnost je totiž násobena možnou omylností a omezeností onoho „svědka“.

Dále Stodola argumentuje proti monismu spolu s Jiřím Fuchsem. Několik poznámek k tomuto. Fuchs vychází z věty „Petr je vzdělaný“.⁵ Petr je v monismu jen akcidentem (nebo modem) jediné substance, tedy by logická struktura této věty neodpovídala skutečnosti a věta by tudíž byla nepravdivá, čímž by byl analogicky zničen smysl všech jazykových (např. „subjekt-predikátových“) výpovědí. Fuchs má pravdu v tom, že podle monismu daná věta (a věty jí podobné) neodráží skutečnost. Nemůže ji popisovat přesně, ale přibližně ano. „Petr“ je jen částí substance, ve větě je nesprávně pojímán jako substance celá. I přesto se však o světě skrze danou větu něco dozvíme.

Pokud má monismus pravdu, musí se vědecký jazyk řídit pravdivou ontologií, nesmí to být tak, že by se ontologie naopak řídila přirozeným jazykem. Pro běžné účely však stačí nadále výpovědi přirozeného jazyka, protože přibližně svět popisují, pokud bychom však chtěli postupovat přísně vědecky, má Fuchs pravdu a jediným logickým subjektem našich výpovědí by byla hmotná substance. Toto přesné vyjadřování však, použijeme-li pragmatických kritérií, ani ve vědě samotné neposunuje poznání příliš dopředu, vhodné je tedy jenom v metafyzice, která si nárokuje mimořádnou přesnost.

Stodola v textu napadá autoritu Freuda a Darwina. Souhlasím, že mnoho z Freuda bylo vyvráceno, ale to, co jsem citoval z Freuda, tedy nevědomé motivy ovlivňující zásadním způsobem racionální rozhodnutí, je dodnes respektováno téměř celou obcí psychologů v takřka všech psychologických školách. Autorita Darwina je ještě silnější, podepřená dnes v biologii dominantním neodarwinismem (spolupracujícím s genomikou) i evoluční psychologií.

⁵ Stodola (2011, 119 – 121).

Institut mezioborových studií
Veveří 111
602 00 Brno
Česká republika
antonin.dolak@imsbrno.cz

LITERATURA

- DOLÁK, A. (2010): Svoboda vůle: *Sic et Non*. *Organon F* 17, č. 3, 322 – 338.
- STODOLA, J. (2011): K Dolákovu pojetí svobodné vůle. *Organon F* 18, č. 1, 113 – 122.